

УДК 911.9(477.44-25)

Гудзевич А.В.

Вінницький педагогічний університет ім. М. Коцюбинського

Проблеми й перспективи Південнобугського екокоридору в умовах міста Вінниці

Відзначено проблемність функціонування Південно-Бугського екокоридору в умовах міського середовища Вінниці. Сформульовано пропозиції щодо його структурування шляхом розбудови паралельних екокоридорів на основі малих річок-приток Південного Бугу. Означено рівень загроз та потребу оптимізації перспективних екокоридорів локального рівня.

Ключові слова: екомережа, екокоридор, міське середовище, водоохоронна зона, екостан, оптимізація.

Гудзевич А.В. Проблемы и перспективы Южно-Бугского экокоридора в условиях города Винницы. Отмечена проблема функционирования Южно-Бугского экокоридора в условиях городской среды Винницы. Сформулированы предложения относительно его структуризации путем построения параллельных экокоридоров на основе малых рек-притоков Южного Буга. Отмечено уровень угроз и потребность оптимизации перспективных экокоридоров локального уровня.

Ключевые слова: экологическая сеть, экологический коридор, городская среда, водоохранная зона, экологическое состояние, оптимизация.

Gudzevich A.V. Problems and prospects of ecological corridor of Sonth Bug in the in the conditions of city of Vinnitca. The problem of functioning of Sonth Bug in the conditions is marked in the conditions of city environment of Vinnitca. Suggestions are formulated in relation to his strukturuvannya by alteration of parallel ecological corridor on the basis of the small rivers-influxes Sonth Bugu. Marked level of threats and necessity of optimization of perspective ecological corridor of local level.

Keywords: ecological network, ecological corridor, city environment, bank-protection area, ecological state, optimization.

Наявність проблеми. В сучасних умовах інтереси збереження цивілізації і культури потребують свідомого самообмеження втручання людини в природу. Способом збереження навколишнього середовища стає орієнтація на забезпечення співіснування з природним довкіллям усіх напрямів людської діяльності. Досвід нової політики в сфері охорони природи, збереження біо- та ландшафтної різноманітності більш відомої для загалу, як «Паневропейська екомережа» (EKONET), передбачає розвиток національної екомережі [1, 2, 11]. Особливого значення набуває екомережа в міському середовищі, антропогенізація якого перешкоджає здійсненню природоохоронних заходів.

Аналіз попередніх досліджень. Теоретичні та прикладні положення майбутньої екомережі України, з врахуванням досвіду формування національних екомереж у країнах Європи, викладені у численних публікаціях [6-11]. Згідно них, структурні елементи екомережі виділяються за їхнім функціональним призначенням. До таких належать ключові, сполучні, буферні, відновлювальні території і території природного розвитку, що у своїй безперервній єдності утворюють мережу, яка об'єднує ділянки природних ландшафтів у територіально цілісну систему. У своїй неперервній єдності вони і створюють екомережу, яка функціонально об'єднує осередки різноманіття в єдину національну і континентальну систему. Варто відзначити, що питання можливостей інтеграції міст до екомереж (регіонального і вищого рівнів) зазвичай не розглядається, оскільки сучасні тенденції розвитку екомереж використовують «зелені кільця»

міст для їх обходу. Саме тому важливе значення при їх обґрунтуванні має створення локальних екомереж у межах населених місць на найнижчому, тобто локальному рівні [3, 4] та розробка концептуальних основ й узгодження локальних екомереж із міжнародною, національною та регіональними стратегіями збалансованого розвитку.

Постановка завдання. Місто Вінниця – поселення з більш як тисячолітнім досвідом природокористування [2]. Нинішній розвиток й екостан міського середовища обумовлює розриви екомережі, зокрема Південнобузького екокоридору в межах якого розташоване місто. Це зумовлює потребу у використанні місцевих можливостей міста Вінниці задля виконання місії транснаціонального екокоридору.

Для забезпечення цілісності Південнобузького екокоридору необхідна оптимізація елементів перспективної локальної екомережі міста. Саме тому головними завданнями публікації є структурування Південнобузького екокоридору з визначенням перспектив формування допоміжних екокоридорів як елементів локальної міської мережі.

Виклад основного матеріалу. З огляду на новітні стратегічні природоохоронні почини територія Вінниччини слугує своєрідною об'єднуючою (інтегруючою) ланкою в єдиній природоохоронній національній екомережі: Дністерський та Південнобузький меридіональні коридори національного значення оконтурюють та пересікають її навпіл. Натомість широтні Галицько-Слобожанський (Подільсько-Слобожанський) та «Степовий» екокоридори замикають не охоплені ними території, переважно плакорні та річково-долинні субширотного простягання (долини Дохни, Згару, Рову, Росі, Савранки та ін.). При цьому крайній північний захід області, перебуваючи в межах Галицько-Слобожанського екокоридору, є одночасно продовженням Віслинсько-Центральноподільського широколистянолісового екокоридору.

В якості сполучного екокоридору між ними виступає долина р. Згар (Гнилоп'ятьський екокоридор), р. Сливоди (Сливодський екокоридор) та р. Гнилоп'яті (Згарський екокоридор). В інших випадках субмеридіонально орієнтовані річкові долини, притоки Південного Бугу та Дністра створюють каркас для екокоридорів, які поєднують Східноподільсько-Слобожанський та «Степовий» екокоридори, «зшиваючи» таким чином в одне ціле природоохоронне середовище.

Варто відзначити, що неперервність природних ділянок, а отже й підтримання біогеохімічних циклів та процесів можлива лише поза межами населених пунктів. Найгірша ситуація складається в умовах Вінниці, де узбережна частина Південнобузького екокоридору у межах Сабарівського водосховища міста суттєво звужується, а у багатьох місцях (вздовж вулиць Свердлова, Едельштейна) практично розривається різноманітними житловими й господарськими спорудами. Нещодавно (2012 р.) до згубної практики фрагментації річкової долини Південного Бугу у Вінниці було додано житловий масив «Нагорний» у складі шести триповерхових багатоквартирних котеджів загальною площею 4,8 га, розташований в районі вулиці Нагірна.

У той же час в долинах міських річок утворилися лінійні, стрічкоподібні рослинні комплекси, які загалом узгоджуються з конфігурацією звивистих і розгалужених та часто дуже трансформованих і забруднених русел (якість води малих річок Вінниці демонструє таблиця). Виконані автором попередні дослідження свідчать про можливість забезпечення тісного зв'язку Бузького екокоридору з навколишніми лісовими масивами чи внутрішньоміськими екоцентрами з допомогою місцевих міських річок [3]. За результатами цих

досліджень основні проєктовані екокоридори в межах долин малих річок можуть формуватися вздовж річок Вишня, Вінничка, Тяжилівка, П'ятничанка, Лісова.

Характеристика можливостей згаданих річок на предмет виконання цих функцій деяким чином вже оприлюднювалася [3, 4 та ін.]. Її зміст вказує на проблемність розбудови у місті екокоридорів, як і загалом, екомережі. Для усіх річок міста проблеми подібні (табл. 1): велика кількість сміття вздовж русла та безпосередньо в ньому, розораність майже до урізу води, ланцюги гаражних комплексів у водоохоронній зоні та поблизу. Для їх розв'язання необхідно першочергово вирішити питання водоохоронних зон. Їх нормативна ширина для Пд. Бугу – 100 м, для інших річок-притоків Пд. Бугу – не менше 25 м на обох берегах. Нині вони відсутні у Вінниці. Береги річок забудовані житловими кварталами, гаражними кооперативами, промисловими підприємствами. Відсутність каналізаційної мережі у житлових районах, розташованих у прибережно-захисних смугах річок Вінничка та П'ятничанка, а також Вишенського озера, призводить до високого рівня органічного забруднення (вміст амонію сольового майже в 3 рази більший за ГДК, а на р. П'ятничанка – майже у двадцять разів).

Таблиця 1

Результати аналізу води малих річок Вінниці

№ п/п	Показник	Одиниця вимірювання	№1*	№2	№3	№4	№5	№6	№7	№8
1	Водневий показник, рН	од.рН	7,44	7,92	7,86	7,78	7,42	7,48	7,52	7,94
2	Завислі речовини	мг/дм ³	20,2	24,6	19,2	25,6	23,0	22,6	22,8	16,8
3	Амоній-іон	мг/дм ³	0,73	0,74	0,40	5,59	1,40	0,85	0,93	0,40
4	Нітроти	мг/дм ³	0,20	0,320	0,103	0,057	0,262	0,537	0,414	0,036
5	Фосфати	мг/дм ³	0,11	0,44	0,12	0,29	0,16	0,48	0,46	0,09
6	Хлориди	мг/дм ³	35,5	42,6	36,4	42,6	39,5	46,4	48,2	35,5
7	Сульфати	мг/дм ³	36,2	56,8	38,2	38,4	32,8	49,2	52,4	36,8
8	Окислюваність	мг/дм ³	8,04	9,82	7,24	16,28	12,46	10,16	11,26	7,06
9	БСК5	мг/дм ³	2,96	4,16	2,56	9,54	5,92	4,92	4,98	2,12

*№1 - р. Вінничка, 300 м від містка по вул. Привокзальна; №2 - вода з гирла р. Вінничка, за 100 м від кондитерської фабрики; №3 - вода з р. Дьогтянець, 300 м за течією від вул. Келецької; №4 - вода з Вишенського озера, район парку Дружби народів; №5 - вода з р. Вишенька, район Електромережі; №6 - вода з р. П'ятничанка при впадінні в р. Пд. Буг; №7 - вода з р. Пятничанка, 700 м до впадіння у р. Пд.Буг; №8 - вода із струмка Безіменного, який впадає в р. П'ятничанку.

Натурні спостереження, здійснені автором протягом 1990-2014 рр., свідчать про загалом негативні тенденції у функціонуванні долино-річкових комплексів міста Вінниці. За цей час традиційності набула практика позбавлення русел річок прибережної водоохоронної зони. У безпосередній близькості до русел річок (0,50-1 м) знаходиться велика кількість розораних ділянок. Деякі з них мають значний кут нахилу, що збільшує привнесення до вод річок частинок ґрунту, мінеральних добрив та отрутохімікатів. За останні 16 років зникли і «батьки» багатьох водотоків – низинні болота. Задля «поліпшення» довкілля болотні масивчики, які давали початок струмкам і малим річкам, були осушені, або ж на їх місці створили водойми (р. Каліча, р. Тяжилівка, притоки Віннички, Дьогтянець). Самі ж русла затиснули в колектори. Окремі частини перезво-

ложених заплавних ділянок річок Вишня, Вінничка та Тяжилівка зазнають постійне випасання домашніх тварин.

Серйозною природоохоронною проблемою є розміщення в межах річкових долин вінницьких річок автомобільних заправок (р. Вінничка – 1, р. Дьогтянець – 3), автостоянок, гаражних комплексів і навіть автопідприємств (р. Вінничка, вул. Сергєєва-Ценського). Це призводить до забруднення води річки бензином, мастилами й синтетично-небезпечними речовинами, які потрапляють сюди при стіканні використаної для миття води, а також після опадів. Внаслідок цього значно погіршується фізико-хімічна якість вод річок.

Не вирішеним питанням малих річок Вінниці залишається розміщення безлічі стихійних сміттєзвалищ вздовж їх берегів. Часто вони стають місцем стихійних звалищ. Через це сміття та продукти гниття постійно потрапляють до русел річок. Протягом тривалого часу «прописані» сміттєзвалища поблизу мосту через р. Вінничка (вул. Чехова, вул. Островського та ін.), в заплаві р. Дьогтянець (на відтинку вул. Келецька – вул. 30-ти річчя Перемоги), в нижній течії р. П'ятничанка.

Як виняток, можна спостерігати ділянки узбереж річки, які знаходяться в привабливому і життєздатному (по відношенню до виконання ними середовищезберігаючої функції) стані. Вони приурочені до крутих схилів правого берега долини Південного Бугу (відтинки: вул. Чорновола (район Кумбар) – вул. Набережна і пляж «Спартак» – гирло р. Вишні) та його ж лівогобережжя в прилеглому до вул. Нагірна районі. В основі деревостанів – граб звичайний, клен польовий, дуб черешчатий, липа, акація (біла і жовта). У підліску – шипшина собача, глід одноматочковий, жимолость, бузина (*Sambucus nigra* L.), горобина, ліщина (*Corylus avellana* L.). У той же час зарості із вербняків та чорновільшників куртинками заповнюють прогалини водно-болотного середовища заплав Пд. Бугу (район водоканалу, П'ятничан, нижня частина Сабарівського водосховища) і малих річок (Вишня, Вінничка, Тяжилівка, П'ятничанка, Лісова, Дьогтянець) міста та тонкою ниткою виструнчуються, притиснуті складсько-гаражною забудовою, вздовж їх русла.

Наразі виправити екоситуацію закликає і Закон України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки» від 21 вересня 2000 року N 1989-ІІ, де одним з основних завдань програми проголошується «екологічне оздоровлення природних територій та акваторій, особливо витоків річок, поліпшення стану заплавних екосистем ... в тому числі шляхом створення захисних смуг уздовж берегів водних об'єктів, особливо крутосхилих ділянок, впровадження заходів щодо збереження водно-болотних угідь, посилення їх водозахисної та водорегулювальної здатності, ренатуралізації та поліпшення охорони природних комплексів водоохоронних зон водних об'єктів». П'ятий пункт другого розділу програми передбачає «...включення до програм екологічного оздоровлення басейнів річок Сіверського Дінця, Південного Бугу, Дністра, Дунаю, Західного Бугу заходів щодо створення та впорядкування водоохоронних зон і прибережних захисних смуг водних об'єктів, запровадження особливого режиму використання земель на ділянках витoku річок» [5].

Деякі з ділянок водоохоронної зони знаходяться у приватних володіннях, що потребує додаткових заходів (фінансування викупу узаконених територій, нормалізації ситуації із «незаконниками»). На жаль, рекомендації на рахунок здійснення механізму процесів викупу чи відчуження територій з боку міськради (як і на державному рівні) відсутні. Запобігти самозахопленню водоохоронної

зони може винесення меж у природу, що дозволило б вирішувати спірні питання з власниками суміжних територій та впроваджувати штрафні санкції проти порушників водоохоронного режиму. Однак через невизначеність джерел фінансування робіт з винесення меж у природу ці дії поки що не проводяться.

Бар'єрами на шляху живих організмів виступають і мости на річках. Створення пішохідних переходів під ними поєднують розірвані нині частини узбережжя Південного Бугу, зокрема й об'єднують дві окремих на тепер частини набережної – «Бригантину» і «Рошен».

Висновки. Південнобузький екокоридор в умовах населених пунктів, зокрема міста Вінниці, знаходиться під потужним антропогенним пресом. Серйозною перешкодою подальшому його функціонуванню є відсутність водоохоронних смуг, масова забудова перспективних для екомережі територій елітним котеджним житлом та дачними масивами, фрагментованість рослинного покриву тощо.

Для забезпечення цілісності Південнобузького екокоридору необхідно формувати паралельні екокоридори по водоохоронних зонах приток Південного Бугу. Практично всі малі річки-притоки Південного Бугу у Вінниці більшою чи меншою мірою можуть виконувати функції екокоридорів у міській екомережі, зв'язуючи Південнобузький екокоридор з навколишніми лісовими масивами чи внутрішньоміськими екоцентрами за умови їх оптимізації, а подекуди і шляхом встановлення охоронного режиму.

Для забезпечення цілісності Південнобузького екокоридору подальших детальних досліджень потребують питання оптимізації елементів перспективної локальної екомережі міста.

Література

1. Всеєвропейська стратегія збереження біологічного та ландшафтного різноманіття. – К.: Вид-во Мінекобезпеки України, 1998. – 52 с.
2. Гудзевич А.В. Середовищезберігаюча ландшафтна структура урбосистем (на прикладі м. Вінниці) / А.В. Гудзевич // Регіональна бізнес-економіка та управління. – №3, грудень 2004. – С. 3-8.
3. Гудзевич А.В. Перспективи та проблеми функціонування природного ядра в умовах урбосередовища / А.В. Гудзевич // Географія і сучасність. 36. наук. праць нац. пед. ун-ту ім. М.П. Драгоманова. – Вип. 31. – К.: Вид-во КНПУ, 2014. – С. 117-124.
4. Гудзевич Л.С. Перспектива втілення екосистемного підходу в умовах міського середовища / Л.С. Гудзевич // Збірник наукових праць ВНАУ. – №9 (49), 2011. – С. 171-179.
5. Закон України «Про загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки» // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – №47. – С. 954-976.
6. Мовчан Я.І. Національна екомережа України. Концепція та сценарії втілення / Я. І. Мовчан // Наук. записки нац. ун-ту «Києво-Могилянська академія». – 2001. – Т. 19, Ч. II, спец. вип. – С. 411-415.
7. Пашенко В.М. Гуманістичність екомережі: географічний аспект / В.М. Пашенко // Український географічний журнал. – К.: Видавничий дім «Академперіодика», 2004. – № 3. – С. 29-35.
8. Розбудова екомережі України / За ред. Ю.Р. Шеляг-Сосонка. – К.: Програма розвитку ООН. Проект «Екомережі», 1999. – 127 с.
9. Формування регіональних схем екомережі : метод. рекомендації / Т. Андрієнко-Малюк, Л. Вакаренко, Є. Гребенюк та ін. – К. : НАН України, 2004. – 76 с.
10. Шеляг-Сосонко Ю.Р. Концепция, методы и критерии создания экосети Украины / Ю.Р. Шеляг-Сосонко, Д.М. Гродзинский, В.Д. Романенко. – К. : Фитосоциоцентр, 2004. – 144 с.
11. Bennett Graham. Conserving Europes Natural Heritage. Towards a European Ecological Network / G. Bennett. – London – Dordrecht – Boston, 1994. – 334 p.

Подано до редакції 10.04.2014

Рецензент – доктор географічних наук В.М. Воловик